

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

РОЗВИТОК ЗЕРНОВИРОБНИЦТВА В ПРИЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ КРАЇНИ

DEVELOPMENT OF GRAIN PRODUCTION IN THE BLACK SEA REGION AND ITS IMPORTANCE IN THE COUNTRY'S ECONOMY

УДК 338(477.7)

<https://doi.org/10.32843/bses.57-17>

Порудєєва Т.В.

к.е.н., провідний науковий співробітник
Миколаївська державна
сільськогосподарська дослідна станція
Інституту зрошуваного землеробства
Національної академії
аграрних наук України

Іваненко Т.Я.

к.е.н., доцент кафедри
готельно-ресторанної справи
та організації бізнесу
Миколаївський національний
аграрний університет

Porudeyeva Tatyana

Mykolayiv State Agricultural Research
Station of the Irrigated Institute
of Agriculture of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine

Ivanenko Tatiana

Mykolayiv National Agrarian University

У статті розглянуто тенденції розвитку зернової галузі Причорноморського регіону України. З'ясовано, що Причорноморський регіон є продовольчим донором і багатою житницею країни, має у своєму розпорядженні потенційні можливості для забезпечення потреби країни в зерні, збільшення його поставок на внутрішній і зовнішній ринки. Простежено динаміку ефективності виробництва зернової продукції сільськогосподарськими підприємствами регіону. Зернове господарство Причорномор'я активно розвивається, незважаючи на труднощі й тиск різних факторів. Визначено основні шляхи, що сприяють підвищенню ефективності зерновиробництва. Для цього передбачено оптимізацію посівних площ, удосконалення харчового режиму рослин, використання високоврожайних сортів і гібридів зернових культур, стійких до вилягання, хворіб та шкідників, потокове виконання операцій у рамках окремих технологічних стадій, застосування інтегрованих систем захисту рослин від хворіб, шкідників і бур'янів, своєчасне та якісне виконання всіх технологічних прийомів на основі комплексної механізації виробництва.

Ключові слова: зерновиробництво, Причорноморський регіон, прибуток, рентабельність, ефективність.

В статье рассмотрены тенденции развития зерновой отрасли Причерноморского

региона Украины. Выяснено, что Причерноморский регион является продовольственным донором и богатой житницей страны, имеет в своем распоряжении потенциальные возможности для обеспечения потребности страны в зерне, увеличения его поставок на внутренний и внешний рынки. Прослежена динамика эффективности производства зерновой продукции сельскохозяйственными предприятиями региона. Зерновое хозяйство Причерноморья активно развивается, несмотря на трудности и давление различных факторов. Определены основные пути, способствующие повышению эффективности зернопроизводства. Для этого предусмотрены оптимизация посевных площадей, совершенствование пищевого режима растений, использование высокоурожайных сортов и гибридов зерновых культур, устойчивых к полеганию, болезням и вредителям, потоковое выполнение операций в рамках отдельных технологических стадий, применение интегрированных систем защиты растений от болезней, вредителей и сорняков, своевременное и качественное выполнение всех технологических приемов на основе комплексной механизации производства.

Ключевые слова: зернопроизводство, Причерноморский регион, прибыль, рентабельность, эффективность.

The article discusses the development trends of the grain industry in the Black Sea region of Ukraine. The Black Sea region has a high production and export potential in the grain industry, which requires increased efficiency and competitiveness of production, coordinated activities of all stakeholders in the organization of production, processing and sale of grain, which determines the relevance of the research topic. It was found that the Black Sea region is a food donor and the richest granary of the country, has the potential to meet the country's demand for grain, increase its supply to the domestic and foreign markets. The dynamics of the efficiency of grain production by agricultural enterprises in the region is traced. The grain economy of the Black Sea region is actively developing, despite the difficulties and pressure of various factors. The efficiency of grain production is characterized by a system of natural and cost indicators. Increasing the sown area of legumes cannot compensate for the negative effect of reduced yields. Therefore, the solution to the issue of increasing grain production is largely due to improving the structure of sown areas of cereals and increasing the yield of legumes in all agricultural areas with very favorable natural and economic conditions for their cultivation. Among the natural indicators, the main ones are the yield of grain crops. In the Black Sea region, against the background of the planned growth of sown areas under cereals, it should be noted a steady trend of reducing the average yield of these crops. The main ways to improve the efficiency of grain production are identified. For this, it is envisaged: optimization of sown areas, improvement of the nutritional regime of plants, the use of high-yielding varieties and hybrids of grain crops resistant to lodging, diseases and pests, streaming operations within individual technological stages, the use of integrated plant protection systems against diseases, pests and weeds, timely and high-quality implementation of all technological methods based on comprehensive mechanization of production.

Key words: rain production, Black Sea region, profit, profitability, efficiency.

Постановка проблеми. Зернове господарство становить основу рослинництва та всього сільськогосподарського виробництва. Це визначається багатосторонніми зв'язками зернового виробництва із суміжними галузями сільського господарства й промисловості. Хліб і хлібні продукти є важливими продуктами харчування для більшої частини населення країни, а за калорійністю займа-

ють майже половину всього харчового балансу в раціоні людини. Практика показує, що без розвинутого зернового виробництва неможливо спеціалізувати економічні райони на виробництво продукції тваринництва, розвивати виробництво технічних культур та інших галузей сільського господарства. Зерно – це не тільки продукт харчування для населення, але й незамінний корм для худоби та птиці.

Забезпечення населення продовольством за рахунок власного виробництва багато в чому залежить від ефективності функціонування рослинництва загалом і його ключової галузі, якою є зернове господарство, зокрема, оскільки зерно має стратегічне значення, визначаючи потенціал хлібної, м'ясної та молочної галузі та беручи участь у створенні 60% продовольчого фонду. Саме рівень розвитку зернового господарства значною мірою визначає конкурентоспроможність і фінансову стійкість сільськогосподарських товаровиробників країни, зокрема аграріїв Причорноморського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ґрунтовні дослідження теоретичних та прикладних засад розвитку зерновиробництва в аграрному секторі економіки глибоко вивчені вітчизняними вченими, такими як Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк [1; 2], П.Т. Саблук [3], М.Д. Безуглий, М.В. Присяжнюк [4], В.Г. Чайка, С.М. Неменуца, М.О. Маматов [5], О.А. Козак, О.Ю. Грищенко [6]. Однак маловивченими є питання проблеми підвищення ефективності виробництва зерна за рахунок використання регіональних переваг, не приділяється належної уваги вивченню особливостей функціонування й розвитку галузі на території Причорноморського регіону.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз ведення та перспективи розвитку галузі зерновиробництва Причорноморського регіону в контексті зернового господарства країни.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для Причорноморського регіону в умовах розвитку процесів глобалізації пріоритетним у конкурентній боротьбі у зв'язку зі сформованими тенденціями в рослинництві, потенційно високим рівнем конкурентоспроможності серед галузей агропромислового комплексу є зернопродуктовий підкомплекс.

Регіон має високий виробничий та експортний потенціал у зерновій галузі, для реалізації якого необхідні підвищення ефективності та конкурентоспроможності виробництва продукції, скоординована діяльність усіх зацікавлених структур в організації процесів виробництва, переробки та реалізації зерна, що визначає актуальність теми досліджень.

Стан зернового господарства характеризується розмірами посівних площ, валовими зборами зерна й структурними зрушеннями виробництва окремих видів продукції. Простежується тенденція

до збільшення посівних площ зернових та зернобобових культур (табл. 1).

У 2019 р. зібрана площа зернових і зернобобових культур в Україні складала 75 143,2 тис. га. Під зернові культури в Причорноморському регіоні у 2019 р. було зайнято майже кожен п'ятий гектар усіх посівних площ країни. У структурі посівних площ зернових культур найбільшу питому вагу має пшениця озима та яра. На її частку припадає більше половини всіх посівів зернових культур. Площі під пшеницею у 2019 р. порівняно з 1995 р. зросли майже на 15%. Це пов'язано з тим, що ця культура характеризується високими поживними властивостями, гарною засвоюваністю та широко використовується для приготування хлібних виробів. Серед фуражних культур найбільші площі відводяться під посіви ячменю, а саме майже кожен третій гектар. Кукурудза на зерно в господарствах Причорноморського регіону займає незначні площі, на її частку припадає лише 11% загальної площі посівів зернових культур.

Ефективність виробництва зерна характеризується системою натуральних і вартісних показників. Серед натуральних показників головними є врожайність зернових культур (рис. 1).

У Причорноморському регіоні на фоні планомірного зростання посівних площ під зерновими культурами потрібно відзначити сталу тенденцію скорочення середньої врожайності розглянутих культур. У Причорноморському регіоні на фоні планомірного зростання посівних площ під зернові культури потрібно відзначити сталу тенденцію скорочення середньої врожайності розглянутих культур. Так, згідно з даними, у 2019 р. зернові були зібрані із загальної площі, яка лише на 86,3 га перевищує аналогічний показник 2018 р. і на 1,9% перевищує показник 2017 р. При цьому відбулося зменшення врожайності на 0,4% за звітний період. Збільшення посівних площ у 2019 р. позитивно вплинуло на сумарний валовий збір, який збільшився на 1,4%. Варто відзначити, що у 2019 р. як формуванню високої врожайності, так і формуванню низького рівня загибелі посівів сприяли агрокліматичні умови в період перезимівлі та протягом весняно-літньої вегетації.

У структурі зернових культур Причорномор'я значна площа посівів пшениці озимої та ярої складає 1 581,2 тис. га, на частку якої у 2019 р. припадає близько 56,9% загального валового збору зерна по

Таблиця 1

Виробництво культур зернових та зернобобових культур за регіонами

Регіон	Валовий збір, тис. т			Площа, з якої зібрано врожай, тис. га		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	61 916,7	70 056,5	75 143,2	14 560,3	14 794,1	15 291,9
Причорноморський регіон	9 484,9	9 261	9 625,5	2 802	2 768,4	2 854,7
Питома вага, %	15,3	13,2	12,8	19,2	18,7	18,7

Джерело: [7]

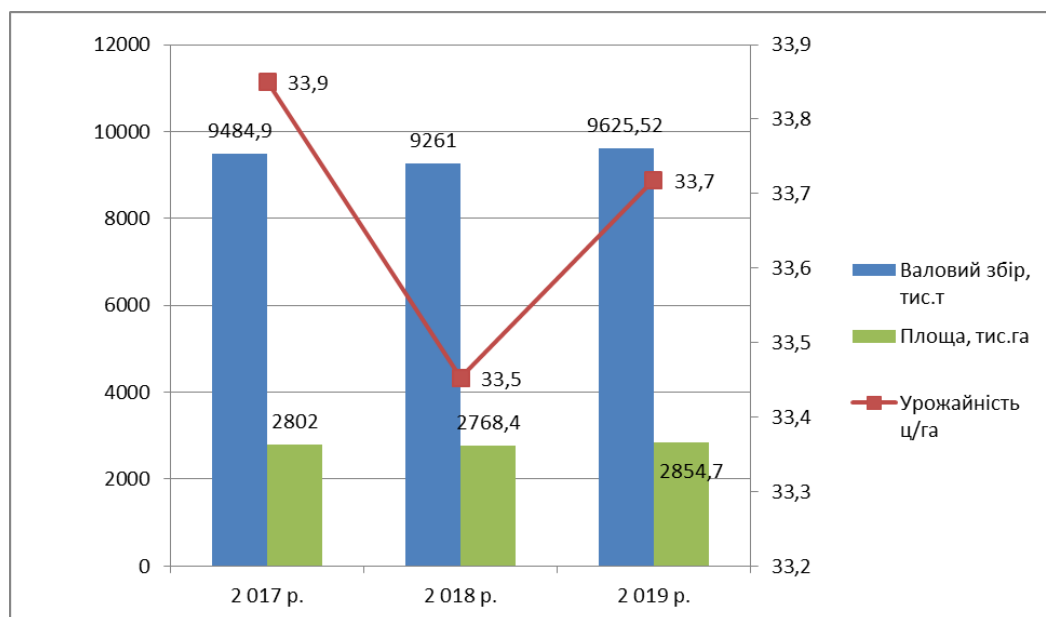

Рис. 1. Динаміка основних показників виробництва зернових у сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2017–2019 рр.

Джерело: [7]

регіону та 18,5% валового збору пшениці по Україні. Ячмінь ярий та озимий має 845,2 тис. га, на його частку у 2019 р. припадає близько 27,1% від загального валового збору зерна по регіону та 29,3% валового збору ячменю по Україні; кукурудза – 301,6 тис. га (15,6% та 4,2% відповідно). У сегменті пшениці, згідно з наданими даними, фіксується приріст виробництва на 0,9% до показника попереднього сезону, а в сегменті ячменю – на 18,5%, кукурудзи на зерно – на 33%. При цьому площі під культурами збільшилися на 2,8%, 9,1% та 0,8% відповідно.

За даними статистичної звітності, урожайність зернових Причорноморського регіону у 2019 р. становить 33,7 ц з гектара. Аналіз наведених показників свідчить про те, що збільшення валових зборів обумовлено переважно збільшення посівних площ (табл. 2).

Недопустимим є збільшення валових зборів не за рахунок підвищення ефективності виробництва зерна, а лише шляхом розширення посівних площ під ними. Збільшення посівних площ зернобобових культур не може компенсувати негативний ефект зменшення врожайності, тому вирішення питання збільшення виробництва зерна багато в чому пов'язано зі вдосконаленням структури посівних площ зернових культур і зростанням врожайності зернобобових культур в усіх сільськогосподарських зонах з досить сприятливими природними та економічними умовами для їх вирощування.

В умовах ринкової економіки вирішальним фактором у визначенні обсягу, асортименту продукції є попит на неї. При цьому з огляду на загально-економічне значення зернобобових культур можна стверджувати, що попит на ці культури стабільний

і навіть зростаючий, а оскільки розміри посівних площ обмежені, то основним напрямом збільшення валових зборів зернових та зернобобових культур є підвищення їх врожайності.

У табл. 3 представлено динаміку економічної ефективності зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах Причорномор'я у 2017–2019 рр.

В господарствах Причорноморського регіону за останні три роки простежується тенденція до зростання собівартості реалізованого зерна. В середньому за аналізований період зростання цього показника відбулося майже на 40%.

Основними причинами погіршення ситуації є несприятливі для сільського господарства умови зовнішнього середовища (посилення інфляційних процесів), внутрішньогосподарські чинники, викликані зниженням рівня організації виробничих процесів на сільськогосподарських підприємствах.

Основним фактором у виробництві сільськогосподарської продукції та забезпеченні продовольчої безпеки країни є ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, а саме основні та оборотні засоби, земельні, трудові, фінансові та інформаційні ресурси. У сільському господарстві земельний ресурс є визначальним для розміру зерновиробництва. Довготривале використання в структурі посівних площ просапних культур у зоні південного Степу призвело до надмірної розораності ґрунтового покриву, інтенсивного посилення ґрунтової ерозії та нераціонального використання земельних ресурсів загалом.

Оптимальна структура посівних площ дає змогу не тільки забезпечувати високу урожайність вирощування

Виробництво зернових та зернобобових у розрізі культур

Регіон	Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц з 1 га			Площа, тис. га		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
<i>Пшениця</i>									
Україна	26 158	24 605,8	28 327,8	41,1	37,3	41,6	6 361,2	6 603,9	6 812,4
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	1 431,9	1 358,0	1 593,2	34,8	31,2	36,3	411,3	434,8	438,9
Одеська область	2 284,3	2 354,1	2 011,2	38,8	37,3	30,5	589,4	631,3	659,4
Херсонська область	1 652,9	1 487,0	1 641,9	35,1	31,5	34,0	470,4	471,5	482,9
<i>Ячмінь</i>									
Україна	8 284,9	7 349,1	8 923,5	33,1	29,6	34,2	2 501,5	2 484,3	2 609,2
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	770	675,5	965,1	26,8	24,5	32,0	286,9	275,5	301,6
Одеська область	1 268,2	1 134,7	1 016,5	34,7	33,1	29,0	365,1	342,8	350,5
Херсонська область	488,4	393,7	629,5	26,3	25,1	32,6	185,8	156,7	193,1
<i>Кукурудза на зерно</i>									
Україна	24 668,8	35 801,1	35 855,8	55,1	78,4	71,9	4 480,7	4 564,2	4 986,9
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	378,8	571,4	510,1	30,8	50,4	44,2	122,8	113,3	115,4
Одеська область	512,5	717,7	613,7	33,3	49,7	43,4	154	144,4	141,4
Херсонська область	298,1	293	373,2	66,2	71	83,3	45	41,4	44,8

Джерело: [7]

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах у 2017–2019 рр.

Регіон	Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.			Прибуток (збиток), млн. грн.			Рівень рентабельності, %		
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
Україна	291,2	338,8	347,4	30 962,7	40 165,5	23 026,8	25	24,7	11,8
Причорноморський регіон									
Миколаївська область	267,2	301,4	366,6	1 249,9	1 905	1 028,5	25,7	32,2	15,8
Одеська область	283,4	362,2	438,7	2 354,7	2 808,9	167,8	30,7	28,1	1,6
Херсонська область	292,8	374,4	376	1 199,2	1 330,8	513,5	32	28	9,7

Джерело: [7]

щуваних культур, але й сприяти регуляції водного та поживного режимів ґрунту. Загалом комплексне вирішення проблеми оптимізації структури посівів спрямоване на формування зон прибуткового виробництва продукції на основі раціонального та ефективного використання природного й виробничого потенціалу. Важливою умовою раціонального використання земельних ресурсів залишаються розроблення та впровадження у виробництво раціональної системи удобрення й меліорації земель, що значно підвищить родючість землі, отже, забезпечить можливість ефективного використання природного потенціалу.

Під час аналізу показників економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону за останні роки спостерігається випередження темпів зростання виробничої собівартості та собівартості реалізованого зерна (рис. 2).

Аналіз розвитку зернової галузі в Причорноморському регіоні свідчить про те, що за досліджуваній період відбулося зниження ефективності її ведення. Рівень рентабельності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2019 р. становив 7,7%, що на 21,8 в. п. нижче аналогічного показника 2017 р.

Найбільш високий рівень рентабельності виробництва зерна мають товаровиробники Миколаївської області, де він складає 15,8%. Це пояснюється як кращими природно-кліматичними умовами, так і більшою часткою озимих зернових культур у структурі посівів та порівняно вищою урожайністю.

Для забезпечення продовольчої безпеки необхідно вирішувати актуальні завдання підвищення ефективності зерновиробництва, забезпечення стійкості валових зборів зернових, а також економічного розвитку аграрної сфери.

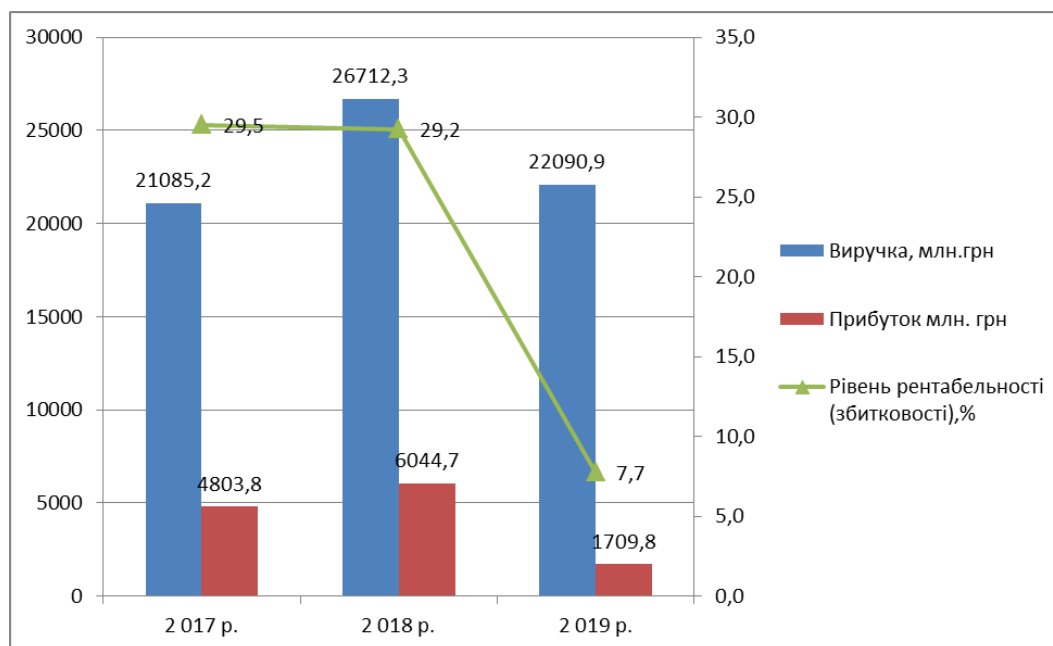

Рис. 2. Економічна ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Причорноморського регіону у 2017–2019 рр.

Джерело: [7]

В сучасних умовах господарювання підвищення стійкості та ефективності функціонування зернового виробництва є можливим тільки за комплексного вирішення питань матеріально-технічного постачання, впровадження науково обґрунтованих технологій, поліпшення агротехніки обробітки культур, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання. При цьому важливими напрямками збільшення ефективності виробництва зерна є науково обґрунтоване визначення структури посівів, раціональний набір сільськогосподарських культур для обробітки на території Причорноморського регіону.

Незважаючи на нестабільність виробництва зерна, сільськогосподарські товаровиробники Причорноморського регіону володіють резервами для підвищення врожайності та зростання ефективності галузі на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення родючості ґрунту, оптимізації посівних площ зернових культур, впровадження науково обґрунтованої системи землеробства, нових сортів зернових культур з високим потенціалом продуктивності, розвитку ринкової інфраструктури.

Висновки з проведеного дослідження. Стабілізації та підвищенню економічної ефективності зернового господарства сприятиме подальша інтенсифікація виробництва. Сучасні технології передбачають оптимізацію посівних площ через застосування оптимальних схем розміщення рослин за найкращими попередниками у сівозмінах, що дають змогу ефективно використовувати землю й техніку; вдосконалення харчового режиму рослин шляхом

внесення добрив у точній відповідності до технологічних норм і термінів, що гарантує отримання запрограмованого врожаю; використання високоврожайних сортів і гібридів зернових культур, стійких до вилягання, хвороб і шкідників; потокове виконання операцій у рамках окремих технологічних стадій; застосування інтегрованих систем захисту рослин від хворіб, шкідників і бур'янів; своєчасне та якісне виконання всіх технологічних прийомів на основі комплексної механізації виробництва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 218 с.
2. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 5–14.
3. Саблук П.Т. та ін. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / за ред. М.В. Присяжнюка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 1008 с.
4. Безуглий М.Д., Присяжнюк М.В. Сучасний стан реформування аграрно-промислового комплексу України. Київ : Аграрна наука, 2012. 48 с.
5. Чайка В.Г., Неменуца С.М., Маматов М.О. Підвищення ефективності зерновиробництва прискоренням темпів сортозаміни. *Збірник наукових праць СГІ-НАЦ НАІС*. Вип. 17(57). Одеса, 2011. С. 68–75.
6. Козак О.А., Грищенко О.Ю. Розвиток зернової галузі України на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С. 38–47.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 31.08.2020).

REFERENCES:

1. Lupenko Yu.O., Mesel-Veseliak V.Ya. (2012) *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period till 2020]. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
2. Mesel-Veseliak V.Ya. (2018) Vyrobnystvo zernovykh kultur v Ukraini: potentsiini mozhlyvosti [Cereal production in Ukraine: potential opportunities]. *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 5–14.
3. Prysyzhnyuk M.V., Zubecj M.V., Sabluk P.T. (2011) *Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektyvy rozvytku)* [Agrarian Sector of Ukrainian Economy (State and Prospects for Development)]. Kyiv: NSC IAE. (in Ukrainian)
4. Bezuhlyi M.D., Prysyzhnyiuk M.V. (2012) *Suchasnyi stan reformuvannia ahrarnopromyslovoho kompleksu Ukrainy* [Modern state of agricultural and productive complex reformation in Ukraine]. Kyiv: Ahrar. nauka. (in Ukrainian)
5. Chaika V.H., Nemenushcha S.M., Mamatov M.O. (2011) Increasing efficiency of grain production by accelerating rates of variety change. *Collection of scientific works Selection-genetic institute – National Center of Seed and Graduate Studies*, no. 17(57), pp. 68–75.
6. Kozak O.A., Hryshchenko O.Yu. (2016) *Rozvytok zernovoi haluzi Ukrainy na suchasnomu etapi* [Development of the grain industry of Ukraine at the present stage]. *Ekonomika APK*, no. 1, 38–47.
7. Official site of the State Statistics Service (2020). Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 31 August 2020).